

(ЧЕРНОВОЛЕНКО В. П., МАКЕЄВ С. О., ВОЙТОВИЧ С. О., ШВАЧКО О. В., МИШОНКОВА О. В., ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ НАН УКРАЇНИ).

Серед груп населення, потерпілого від аварії на ЧАЕС, доцільно було відокремити киян з огляду на їх чисельність та соціально-поселенську специфіку. Територія міста, як відомо, зазнала істотного забруднення радіоізотопами важких металів. Динаміка захворюваності дорослих і особливо дітей протягом поставарійного періоду викликає у медиків серйозне занепокоєння. Загальна екологічна ситуація в місті визнана вкрай несприятливою для здоров'я людей. І хоча вагу власне чорнобильського чинника серед складових екологічного неблагополуччя міста визначити непросто, ні в кого з фахівців немає жодного сумніву щодо правомірності віднесення киян до числа жертв Чорнобильської катастрофи.

Виходячи з цього, об'єктом свого дослідження автори обрали саме жителів Києва, а предметом - їх соціальне самопочуття, тобто емоційний аспект їх самооцінки власного суспільного становища, умов соціального буття. Певна річ, що соціальне самопочуття киян, як і інших груп потерпілого від Чорнобильського лиха населення, не відзначається позитивними емоціями. Аварія на ЧАЕС поставила під загрозу елементарну потребу людини в безпечному існуванні і здоров'ї нинішнього та наступних поколінь. Відчуття ураженості, втраченості, образи, тривожності підсилюються сучасними умовами соціально-економічної кризи, невизначеністю майбутнього.

Соціальне самопочуття так чи інакше пов'язане з усвідомленням людьми завданої їм здоров'ю шкоди, очікуванням можливих негативних наслідків у віддаленому майбутньому, з необхідністю зміни усталених, звичайних зразків поведінки, обмеження певних видів активності.

зони ЧАЕС та кияни-ліквідатори, а також контрольна група - жителі незабруднених територій (Сумська обл.). Кожна група представлена приблизно рівною кількістю опитаних. Загальна N=600. Картина соціального самопочуття киян, виявлена в процесі опитування населення, доповнювалася та в необхідних випадках коригувалася узагальненими оцінками експертів. Нижче наведені деякі констатації та висновки, зроблені в ході проведеного дослідження.

Стан здоров'я у 35 % опитаних киян, за їх власними оцінками, значно погіршився протягом останніх років. Тільки у 13 % не відбулося помітних змін. У контрольній же групі, де відсутній вплив чорнобильського фактора, ці показники становлять 1,4 і 68 %. Серед відзначених киянами причин погіршення їх здоров'я перше місце посідають наслідки Чорнобильської аварії, друге - дефіцит та якість продуктів харчування, і третє - загальне екологічне забруднення. Всі інші чинники, зокрема психічний (тривожність тощо), медичне обслуговування, на думку киян, не вплинули на стан їх здоров'я. Якість харчування погіршилася у 50 % опитаних, 60 % респондентів вважають, що проживають в несприятливому навколишньому середовищі. Чільне місце серед причин екологічного неблагополуччя належить наслідкам Чорнобильської аварії та викидам промислових підприємств.

У цілому 67 % опитаних киян вважають, що Чорнобильська катастрофа згубно вплинула на їх життя, погіршила стан здоров'я. До того ж більшість з них не вбачає і не знаходить можливості запобігти негативному впливу радіоактивного забруднення: 4 % вважають, що ця загроза перебільшена, а 12 % не вірять в дієвість будь-яких засобів захисту проти радіації.

По-іншому сприймається проблема наслідків Чорнобильської катастрофи фахівцями-екологами. Їх оцінки менш категоричні і більш зважені, враховують ряд інших обставин. Як і мешканці міста, експерти-екологи погоджуються з думкою про те, що екологічний стан Києва за останні роки значно погіршився. Однак Чорнобильську аварію вони не вважають єдиною причиною цього погіршення. Більшість фахівців-екологів вважає, що існує реальна можливість нейтралізувати негативну дію наслідків Чорнобильської катастрофи на здоров'я киян, хоч вона на практиці не реалізується. Фахівці-екологи вважають, що більшість населення поводить себе в умовах несприятливого стану навколишнього середовища і радіаційного забруднення безтурботно. Частина киян перебільшує реальну загрозу останнього. На думку фахівців, причина такого ставлення до наслідків аварії - в незадовільному висвітленні засобами масової інформації реального стану радіаційного забруднення і небезпеки його впливу на здоров'я людей. Газети, радіо, телебачення зосереджують увагу лише на радіаційній небезпеці і не пропагують дієві засоби захисту від неї, про що здебільшого йдеться лише у наукових виданнях.

Незадовільний стан навколишнього середовища, на думку експертів, недостатньо усвідомлюється також парламентом, урядом та місцевими органами влади. Деякі з них вказували на відсутність правових механізмів реалізації прийнятих екологічних законів і засобів контролю за їх виконанням.

Експерти в галузі харчування, які працюють в Інституті гігієни і токсикології пестицидів і полімерів, Інституті гігієни харчування і Центрі радіаційної медицини одностайні в оцінці якості харчування - воно не відповідає медично обгрутованим нормам і стандартам. Збалансоване відповідно до основних життєво важливих показників ("чистота", набір мікроелементів і вітамінів) харчування практично не доступне пере-

ства і тваринництва.

На думку експертів, у більшості випадків населення в змозі самотійно послабити негативну дію радіоактивного та хімічного забруднення і дефіциту продуктів харчування за умов формування певних зразків поведінки, адекватних сучасній екологічній ситуації, які розроблені медициною.

Експерти переконані, що впровадження нових стандартів поведінки - процес надто тривалий і складний. Більшість населення не має досвіду і засобів для адаптації до нових умов існування. В повсякденному житті люди звикли керуватися переважно успадкованими нормами і традиціями. Внаслідок цього виникає невпевненість в майбутньому, формується комплекс "ушкоджених" і "приречених".

Експерти переконані, що подальше відтворення санітарно-гігієнічного і медичного невігластва в сфері харчування і рекреації загрожує значним послабленням імунної системи, появою нових видів захворювань. У зв'язку з цим першорядного значення набуває розробка технології впровадження зразків адекватної поведінки в сфері харчування і повсякденного життя, які здатні помітно послабити дію негативних екологічних чинників. Такою ж мірою важливим визнається експертами завдання організації державної системи контролю за якістю виробництва сільськогосподарської продукції, її зберіганням і переробкою.

В умовах поглиблення сучасної соціально-економічної кризи наслідки аварії пов'язуються з багатьма повсякденними тривогами переважної кількості киян. Але, безумовно, Чорнобиль залишається головною причиною страждань, за оцінками тих жителів міста, які безпосередньо брали участь у ліквідації катастрофи або були переселені в Київ із забрудненої території. Названі групи відзначаються особливою категоричністю в оцінках нинішньої ситуації. 90 % киян-переселенців та 83 % киян-ліквідаторів констатують пряму залежність між аварією на ЧАЕС і особистими драмами. Природно, що іррадіація вражені безпосередніх учасників чорнобильських подій малою мірою впливає на оцінки інших груп населення Києва.

Психологи вважають, що кількість звернень населення за допомогою та порадою постійно зростає. І хоча в 1992 році безпосередніх скарг на дію чорнобильських факторів було менше, ніж у 1989-90-х роках, аварія на ЧАЕС нагадує про себе численними депресіями, які до того ж підсилюються соціально-економічною кризою. Безумовно, катастрофа більше позначилася, за оцінками респондентів, на стані фізичного, а не психічного здоров'я. Так, частка опитаних киян-переселенців, які вбачають зв'язок своїх захворювань із Чорнобилем, сягає майже 87%, а на психічні порушення покаржилось із них лише 14%. Таке ж співвідношення спостерігається і в оцінці здоров'я родичів. Помітно, що зв'язок "аварія-депресія-конфлікт" далеко не завжди усвідомлюється населенням. Емоційні репліки, які супроводжують відповіді в частині анкет, свідчать про те, що кияни здебільшого не фіксують конкретне джерело фрустрації.

Констатуючи зростання психічних відхилень у близьких, респонденти безпосередньо пов'язують їх з недоліками вітчизняної медицини та незадовільним забезпеченням ліками.

Загальним у місті є ефект імунітету до негативних повідомлень чи сублимація

сичному киянину. На думку експертів, проблема "чистоти" є менш гострою, ніж проблема повноцінності харчування. Однак їх сукупна дія доповнює і посилює негативні наслідки неякісних продуктів харчування.

Опитані фахівці не схильні перебільшувати пряму дію радіаційного забруднення. Більшою мірою їх непокоїть те, що на відміну від хімічного забруднення молока, овочів тощо, яке піддається контролю і виявленню, система радіаційного контролю ще не склалася. І ситуація в наближчі 5 років не поліпшиться. В кращому випадку вона залишиться без істотних змін, хоч і можлива ймовірність зростання забруднення землі хімічними елементами в зв'язку з низькою культурою застосування засобів захисту рослин і відсутністю системи державного контролю за чистотою продукції землероб-

НАУКОВУ ПРОБЛЕМУ автори вбачали в тому, щоб знайти і запропонувати оптимальні способи подолання тих дійсно небезпечних крайнощів, які спостерігаються в реакціях киян на Чорнобильську катастрофу. Йдеться про домішну поширену безтурботність більшості населення в повсякденному житті, нехтування рекомендаціями лікарів, небажання чи нездатність коригувати свою поведінку, рахуватися з вимушеними обмеженнями, з одного боку, і необгрунтовану тривожність, окремі прояви панічних настроїв - з іншого. Інакше кажучи, мова про те, як мінімізувати значні психічні перевантаження і травми, якими неминуче супроводжуються екологічне інформування, санітарна освіта і пропаганда адекватного поставарійної ситуації способу життя жителів столиці. Для цього передбачалося вирішити такі дослідницькі завдання:

- виявити особливості сприйняття населенням міста наявної ситуації та їх вплив на індивідуальну та групову поведінку людей;

- визначити міру поінформованості, розуміння та суб'єктивного сприйняття населенням Києва рекомендацій фахівців, а також ступінь фактичної поведінки за цими рекомендаціями;

- узагальнити експертні судження фахівців та запропонувати комплекс практичних рекомендацій щодо збереження особистістю психічної рівноваги, вироблення імунітету до психотравмуючих факторів;

- оцінити передумови адекватної поведінки киян, міру засвоєння стандартів такої поведінки різними категоріями населення, насамперед з груп підвищеного ризику;

- узагальнити оцінку фахівцями ефективності висвітлення наслідків аварії на ЧАЕС засобами масової інформації, навести їх думки та пропозиції щодо вдосконалення оздоровчої та виховної роботи серед населення, особливо з дітьми та їх батьками.

Специфіка предмету дослідження (соціальне самопочуття) зумовила вибір методів одержання первинної інформації: поєднання адекватного анкетного опитування населення міста з процедурою експертного опитування поглибленого стандартизованого інтерв'ю. Попереднє вивчення проблеми та зондажне обстеження фахівців дозволили виділити такі групи експертів: психологи та психіатри, педіатри, санітарні лікарі та екологи. Саме цих фахівців можна вважати найкомпетентнішими як в оцінці реальних наслідків Чорнобильської аварії та дієвості заходів щодо їх ліквідації, так і в оцінці впливу чорнобильського чинника на психіку та масову свідомість киян. Кожна з названих груп експертів володіє досить повною і вірогідною інформацією щодо психотравмуючих та стресогенних чинників. До таких були віднесені здоров'я дітей та самопочуття старших поколінь, якість продуктів харчування, стан навколишнього середовища, тобто все те, що сьогодні викликає особливе занепокоєння населення столиці України. Анкетним опитуванням було охоплено три групи киян: осн

страхаючої інформації щодо Чорнобиля. На фоні переконання про невідворотність впливу "Чорнобильського лиха", найбільше хвилюють киян сімейні проблеми. Фахівці стверджують, що наслідки аварії насамперед позначаються на здоров'ї та матеріальному становищі київської сім'ї, однак можуть також позначитися і на фізіології подружніх стосунків. З особливою тривогою реагують на повідомлення щодо Чорнобиля жінки, переважно домогосподарки. На думку психологів, спокійніше орієнтуються в постчорнобильській ситуації люди, які мають доступ до об'єктивної інформації про реальний стан речей.

Правомірними є претензії населення і експертів до преси, телебачення, радіо з приводу якості матеріалів про стан радіаційного забруднення в місті. Цей матеріал, особливо в цифрових показниках та термінах, відомих лише вузькому колу фахівців, не сприймається більшістю киян. Висвітлення Чорнобильської тематики кияни оцінюють як незадовільне. Особливо критично висловлюються з цього приводу ліквідатори та переселенці. Експерти, зокрема, відзначають негативні психологічні реакції, що супроводжують подання вистей з Чорнобиля, коли нова інформація спочатку замовчується, а потім гнітюче перебільшується.

На фоні сучасних проблем міста і країни, в цілому киян все більше хвилюють соціально-економічні проблеми та перспективи, і це дещо послаблює гостроту емоційних реакцій на інформацію з Чорнобиля. Але особливості механізму адаптації киян до нових умов життя в місті вимагають

думку киян, завдання відповідних інституцій, а саме.

1. Владних структур:

створення правових механізмів реалізації екологічних законів та розробка контролю за їх виконанням; сприяння (правовими та організаційними заходами) формуванню екологічної свідомості населення; створення системи суворого державного контролю за якістю сільськогосподарської продукції, її зберіганням та переробкою; фінансування перспективних медичних, наукових досліджень, спрямованих на мінімізацію наслідків Чорнобильської катастрофи.

2. Наукових установ:

психологічні та медичні служби мають розробляти програми індивідуальної реабілітації з урахуванням конкретних умов життя людини, стану її здоров'я, психологічного типу, вікових, статевих, професійних та інших особливостей; експерти вважають, що вже існують моделі поведінки, котрі відповідають сучасній екологічній ситуації, забезпеченню та доступності продуктів харчування; зміст цих моделей повинен бути конкретним, оперативним, реальним, багатоваріантним; слід розробляти технології запровадження моделей здорового способу життя та раціонального харчування, які повинні значно послабити шкідливий вплив навколишнього

середовища; удосконалювати моделі суб'єктивно оптимальних для конкретних типів особливостей поведінки в сучасних умовах.

3. Засобів масової інформації:

розробка та пропаганда загальнодержавної ідеї пріоритетної цінності здоров'я як умови особистого (професійного, сімейного тощо) успіху та процвітання; створення набору конкретних правил поведінки в постчорнобильській та інших екстремальних ситуаціях; їх активне, нетривіальне подання за допомогою засобів масової інформації, популяризація ідеї здоров'я та специфічних правил поведінки (зокрема, пропаганда обов'язково адресна з урахуванням соціально-психологічних особливостей); в газетах, журналах - поради фахівців у вигляді реклами, яскравих, містких лозунгів; по радіо, телебаченню - ЕКОкліпи, популяризація ідей "зірками" кіно, естради; реклама у видовищній передачі; головні вимоги до трансляції інформаційних повідомлень для населення: правдивість змісту, інформаційна форма подання, планомірність та регулярність подання, постійне оновлення, збагачення змісту; пропаганда слід свідомо враховувати дію соціально-психологічних механізмів наслідування, зараження, ідентифікації тощо; журналісти повинні активно співпрацювати з фахівцями у сфері психології реклами, масової свідомості.

У ході дослідження склалася комплексна модель об'єктивно адекватної поведінки киян у постчорнобильській ситуації. Вона створювалася на базі узагальнення рекомендацій фахівців щодо способів мінімізації наслідків Чорнобильської катастрофи в різних сферах життя. Опитані експерти та жителі міста усвідомлюють, що кожна людина, яка живе на забрудненій території, мусить виробити для себе власну стратегію адекватної поведінки та знаходити в існуючій дійсності умови для її реалізації.

Експерти стверджують, що людина самотійно послаблюватиме вплив несприятливих умов, якщо послідовно і безперервно вирішуватиме у своєму житті комплекс завдань: зокрема, виводити з організму

зму важкі метали, підвищувати імунітет, підтримувати психологічну стійкість тощо (див. додаток - актуальні завдання поведінки). Але конкретний індивід має свої особливі матеріальні умови, фізичні, психологічні, вікові та інші характеристики, які й визначають багатоваріантні форми і засоби вирішення ним актуальних завдань власної стратегії.

Додаток

Багатоваріантна модель адекватної поведінки киянина в постчорнобильській ситуації

Актуальні завдання поведінки

виводити з організму важкі метали, шлаки
Підвищувати імунітет

прийом ентеросорбентів
нетрадиційні методи масажу, фізіотерапія, яка підвищує опірність організму

періодичне голодування (хоча б один день на тиждень)
спорт, сауна, загартування, тривалі прогулянки на свіжому повітрі

Зберігати психологічну стійкість
Здійснювати медичний контроль за станом здоров'я
Дотримання норм загальної гігієни (харчування, побуту, професійної діяльності, фізичного та психічного стану організму)

раціоналізація життя щорічна обов'язкова диспансеризація контролювати якість та чистоту (без нітратів, полімерів, радіонуклідів)

не нервувати, не згадувати про Чорнобиль комплексна

профілактика не компенсувати неповноцінність харчування надлишком споживання жиру, вуглеводів, не переїдати

Варіанти адекватних форм поведінки

виїзд у чисту зону в тривалу відпустку, але бажано, щоб відпустка розбивалась 4 рази на рік по два тижні

чисте, повноцінне збалансоване харчування

використання очищеної води

використання фітотерапії

звертання до психологічних служб

психологічне самонавіювання

виїзд у чисту зону на постійне місце проживання

звернення до релігії

зацікавленість та раціональне використання рекомендацій медиків
збалансоване харчування за змістом мікроелементів та вітамінів

свідоме використання моделі раціонального харчування

душ, загартування

ВІДЛУННЯ ЧОРНОБИЛЯ

Скільки цезію в жителів столиці і як його позбуватися

НА ДІАГРАМІ наведено дані про величину дози додаткового внутрішнього опромінення, пов'язаної з накопиченням в організмі техногенного радіонукліду цезію - 137 у 6700 жителів 13 районів Києва.

Ці дані отримано за рік (кінець 1995-1996 рр.) у київському науково-виробничому центрі "Вірія" на високочутливому приладі-спектрометрі випромінювання людини (СВЛ) - "СВЛ-Вірія", повідомляє "День". Цей прилад складається з діагностичного крісла та комп'ютера. За три хвилини прилад може знайти навіть найменшу кількість радіонуклідів, що потрапили в організм, визначити їхню активність. На діаграмі біля назв районів вказано кількість обстежених людей, максимальні значення доз внутрішнього опромінення, що були зареєстровані.

Середні значення значно нижчі за гранично допустиму дозу 50 мБер/рік. Як пра-

вило, суттєве перевищення середніх дозових навантажень у жителів пов'язане з вживанням грибів, лісових ягід, а також продуктів, що завозяться з радіаційно забруднених регіонів.

Контингент підвищеного ризику - діти. Організм, що розвивається, більш чутливий до радіації. Зареєстровані дози внутрішнього опромінення дітей, як правило, вищі, ніж у дорослих.

Накопичені дані вказують на взаємозв'язок між рівнем забруднення організму радіонуклідами та особливостями індивідуального харчування, стилем життя людей. В оздоровленні дорослих і дітей, які проживають у промислових районах і на радіаційно забруднених територіях, високоефективні препарати на основі пектинів, пшениці, морських водоростей.

